

Arkadiusz Kołodziej*

ZARYS KONCEPCJI MARYNIZACJI

Abstrakt. W artykule przedstawiono koncepcję marynizacji Ludwika Janiszewskiego, rozwijającą się na gruncie socjologii w latach 70., 80. i 90. ubiegłego wieku. Koncepcja ta, mówiąca o wpływie morza na życie społeczności nadmorskich oraz na kształtowanie się specyficznej struktury społecznej i kultury morskiej, rozwijała się w trzech naukowo podstawowych wymiarach. W wymiarze teoretycznym szczególnie istotne było dla niej wyróżnienie dwóch podstawowych czynników wpływających na proces marynizacji oraz określenie kierunków zależności między poszczególnymi składowymi tego procesu. W wymiarze empirycznym starania badaczy ukierunkowane były na pomiar wpływu środowiska morskiego na różne aspekty życia społecznego. W wymiarze metodologicznym szczególnie istotne okazało się skonstruowanie listy wskaźników, które w adekwatny sposób odzwierciedlałyby to złożone zjawisko. W artykule omówione są wskazane wymiary koncepcji marynizacji.

W tekście postawione jest także pytanie o zasadność założenia o wzrastającym wpływie morza na życie społeczne. Aspektowe ograniczenie tego znaczenia (np. znaczne ograniczenie połowów dalekomorskich czy połowów bałtyckich) nasuwa bowiem pytanie o aktualność omawianej koncepcji.

Słowa kluczowe: koncepcja marynizacji, proces społeczny, socjologia morska, marynarze, rybacy, społeczności lokalne.

1. Wprowadzenie do koncepcji marynizacji

Koncepcja marynizacji, jako teoretyczna rama socjologii morskiej, została po raz pierwszy przedstawiona przez Ludwika Janiszewskiego w roku 1971¹. Marynizacja, jako uniwersalny czasowo proces oddziaływania morza na rzeczywistość społeczną, zakłada wzrost znaczenia morza we wskazanej relacji bądź przynajmniej stabilizację tych oddziaływań (Janiszewski 1988: 11–12). Marynizacja, jako kategoria teoretyczna (od łacińskiego słowa *marinus*, *marina* – morski, morska), obiektywizuje się zatem w tym, że znaczenie morza dla funkcjonowania nadmorskich społeczności jest coraz większe. Przeświadczenie o wroście roli

* Dr, Instytut Socjologii, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Szczeciński, ul. Krakowska 71–79, 71-017 Szczecin; e-mail: kolodziej.socjologia@gmail.com.

¹ Koncepcja marynizacji została przedstawiona po raz pierwszy w artykule Janiszewski 1971: 123–147.

morza w życiu społecznym ma silną i wyraźną podstawę historyczną. Przede wszystkim istotne jest to, że Polska, po II wojnie światowej, uzyskała kilkukrotnie większy dostęp do morza, niż miało to miejsce po traktacie wersalskim. Sama ta zmiana w oczywisty sposób uzasadniała przekonanie o wzroście roli czynnika morskiego dla funkcjonowania społeczeństwa polskiego. Dłuższe wybrzeże to większa liczba nadmorskich społeczności lokalnych, większy potencjał, czy to połowowy (ekonomiczny), czy to rekreacyjno-wypoczynkowy; to większa liczba osób zatrudnionych w szeroko rozumianej gospodarce morskiej. Potencjał ten znajduje swoje odzwierciedlenie w wymiarze organizacyjnym. Już w 1946 r. powołane zostało przedsiębiorstwo połowów dalekomorskich „Dalmor”, a w 1949 r. podjęto decyzję o utworzeniu Przedsiębiorstwa Usług Rybackich „Odra” (Zielińska, Pawlak 2004: 9).

Istotny, w kontekście przebiegu procesu marynizacji, był także czynnik demograficzny. W powojennej Polsce odnotowujemy wyraźny wzrost liczby urodzeń, co przekłada się zarówno na rozwój (demograficzny) społeczności lokalnych (w tym morskich), jak i na wzrost zapotrzebowania na ryby. Zapotrzebowanie to wiąże się z kolejnym istotnym procesem, jakim był rozwój techniczny i technologiczny, widoczny na przykładzie „nowoczesnych” statków przetwórczych, pozwalających na prowadzenie efektywnych (i długotrwałych) połowów dalekomorskich. Obiektywne przesłanki, pozwalające sformułować koncepcję procesu marynizacji w Polsce, były zatem w tym powojennym okresie mocno ugruntowane historycznie, demograficznie i ekonomicznie.

Koncepcja marynizacji, stanowiąca pewną socjologiczną ramę teoretyczną, wymagała empirycznego wsparcia. Szczególnie istotne w tym kontekście były lata 1986–1990, kiedy w ramach Centralnego Programu Badań Podstawowych prowadzone były badania „Przemiany w społecznościach Ziemi Zachodnich i Północnych Polski”; problem badań: „Społeczne procesy marynizacji w regionie nadmorskim” (Janiszewski 1989: 268). Wskazana praktyka badawcza, inspirowana wprost koncepcją marynizacji, pociąga za sobą refleksję czysto metodologiczną. Szczególnie istotna (i problematyczna) stała się w tym metodologicznym wymiarze koncepcji marynizacji kwestia doboru właściwych wskaźników. Ich dobór komplikuje złożoność procesu marynizacji (marynizacja ekonomiczna, kulturowa, psychospołeczna) oraz krzyżowanie się z innymi procesami społecznymi (urbanizacją, rozwojem społeczeństwa przemysłowego) (Janiszewski 1992: 39).

W ten sposób w otoczeniu pojęcia marynizacji wyłania się, obok aspektu teoretycznego, obszar dociekań empirycznych i rozważań metodologicznych. Wskazane trzy komponenty miały stanowić trzon socjologii morskiej jako rozwijającej się subdyscypliny socjologicznej. Rozwój wskazanej koncepcji stanowi zatem, przynajmniej po części, odpowiedź na pytanie o zasadność wyodrębniania socjologii morskiej jako subdyscypliny socjologicznej.

2. Koncepcja marynizacji – wymiar teoretyczny

Ludwik Janiszewski wielokrotnie powołuje się na pojęcie marynizacji, które miało zająć, jak wskazaliśmy, poczesne miejsce w obrębie socjologii morskiej. Według tego jednego z najważniejszych przedstawicieli socjologii morskiej w Polsce², marynizację należy rozumieć w następujący sposób:

[...] koncepcja marynizacji, której rodowód łączy się integralnie z powstaniem socjologii morskiej, próbuje opisywać i wyjaśniać rzeczywistość społeczną, którą kształtuje wpływ morza i związana z nim różnorodna aktywność ludzka. Taką rzeczywistością są m.in. morskie społeczności lokalne, jak np. wieś czy osada rybacka, miasto czy osiedle portowe, morski ośrodek rekreacyjny czy uzdrowiskowy. Społeczności te różnią się pod względem usytuowania geograficznego i społeczno-kulturowego od innych, „niemorskich” społeczności lokalnych. Są więc swoistym typem tych społeczności i specyficzną jednostką ekologiczną. Zgodnie z założeniem koncepcji marynizacji, swoistość czy specyfikę tę kształtują dwa podstawowe czynniki: 1/ morze czy akwen jako środowisko naturalne – przyrodniczo-geograficzne i 2/ aktywność ludzi związana bezpośrednio lub pośrednio z morzem czy też z owymi akwenami (Janiszewski 1991b: 3–4).

Fragment ten, na co warto zwrócić uwagę, wskazuje na dwa kluczowe czynniki wyznaczające proces marynizacji, a mianowicie czynnik morski (naturalny) i aktywność ludzi (czynnik społeczny). W innej pracy poświęconej koncepcji marynizacji Janiszewski podkreśla nie tyle podłoże, ile obiektywizację tego procesu: „Dlatego też można twierdzić, że proces marynizacji oznacza powstawanie i występowanie elementów morskich w kulturze materialnej i duchowej społeczeństwa. A przez to – łączy się z określonymi zjawiskami stanu, wzrostu i rozwoju tych elementów oraz z wywołanymi przez nie skutkami w życiu społecznym” (Janiszewski 1988: 11). Efektem oddziaływań czynnika morskiego i społecznego jest więc specyficzna kultura materialna i duchowa. Wskazane elementy tego procesu, wraz z innymi, niewyszczególnionymi wyżej składowymi koncepcji marynizacji, przedstawia diagram 1.

Na uwagę zasługuje także podkreślana wcześniej dynamika tego procesu. Określa się go jako „wzrost” znaczenia morza dla życia społecznego. Założenie to będzie miało fundamentalne znaczenie dla doboru i sposobu wykorzystania wskaźników opisujących ten proces.

Przyjrzyjmy się nieco bliżej kategoriom przedstawionym na diagramie pierwszym. Podstawową oś tego diagramu tworzą wskazane już czynniki wyznaczające proces marynizacji oraz kultura morska jako wynik ich oddziaływania. Zaczynając od **czynnika przyrodniczego (I)**, tj. morza jako środowiska przyrodniczego i uwarunkowania geograficznego, należy uwzględnić, zgodnie z koncepcją marynizacji, pięć kluczowych kierunków oddziaływania morza (Janiszewski 1991b: 4):

² Odnotać należy, że inspirujące dla rozwoju socjologii morskiej w Polsce w latach 70. były badania nad zawodem rybaka dalekomorskiego, prowadzone już w latach 60. Ciekawe w tym kontekście są prace Zygmunta Dulczewskiego i Aurelii Polańskiej.

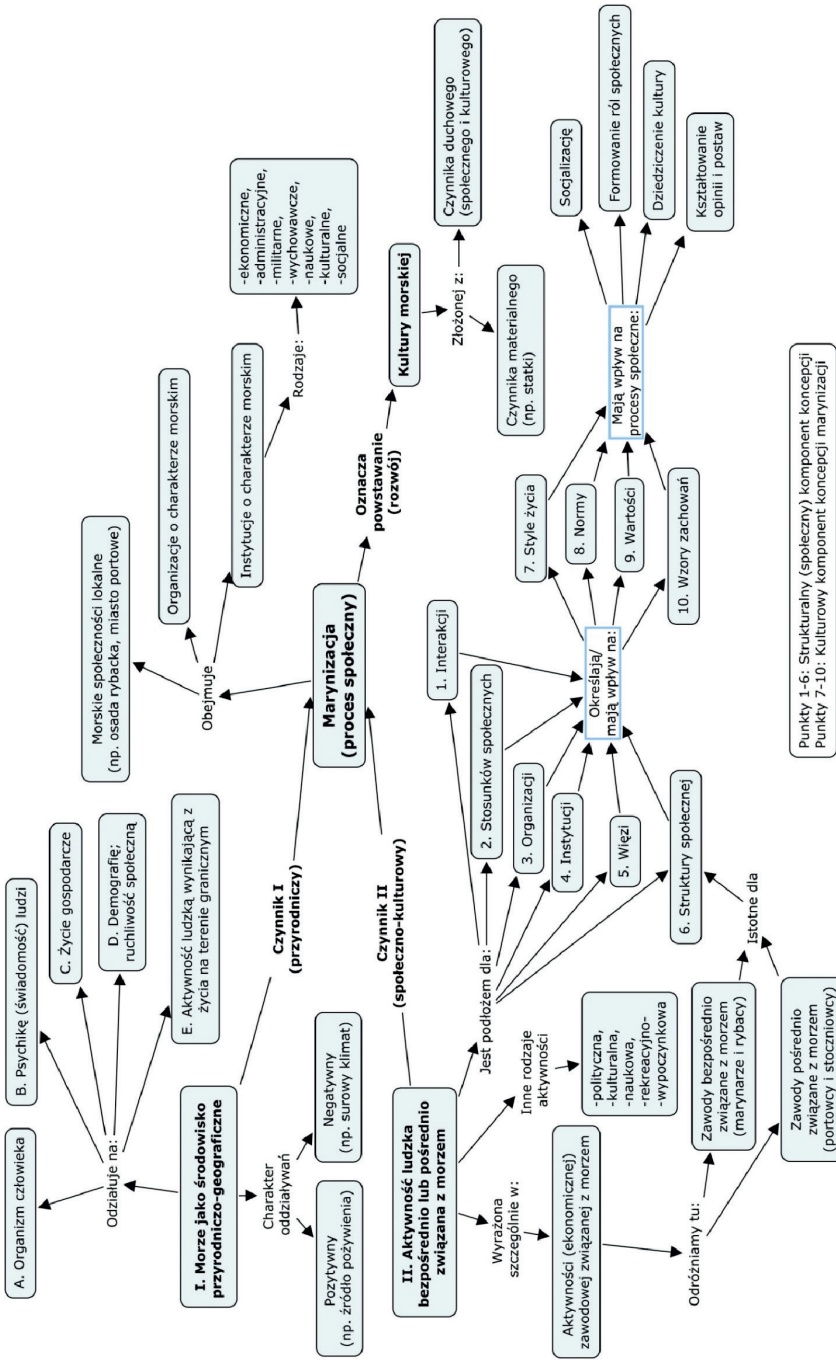

Diagram 1. Koncepcja procesu marynizacji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Janiszewski 1971, 1988, 1991b

1. Wpływ na organizm ludzki – reakcja organizmu na życie w bliskości akwenu morskiego.

2. Wpływ na psychikę ludzką – morze jako czynnik oddziałujący na świadomość ludzką; wpływ ten manifestuje się w specyficznym światopoglądzie, wyobrażeniach, emocjach, sztuce.

3. Oddziaływanie na życie gospodarcze zbiorowości nadmorskich – dostęp do zasobów naturalnych morza, znaczenie szlaków komunikacyjnych, potencjał sanatoryjny i wczasowy.

4. Wpływ bliskości morza i obszarów nadmorskich na wielkość i gęstość zaludnienia – migracje związane np. z okresami połowowymi, sezonem turystycznym.

5. Znaczenie morza jako naturalnej granicy etnicznej, kulturowej, państwowej – granice te wywierają wpływ zarówno na życie społeczno-gospodarcze, jak i na samą świadomość mieszkańców terenów nadmorskich. Dochodzić może na tym gruncie np. do zjawiska zderzenia kultur. Dobrym przykładem są tu stoczniovcy czy portowcy (zawody pośrednio związane z morzem), obsługujący statki zagranicznych armatorów, mających bezpośredni kontakt z marynarzami innych narodowości.

Czynnik ten może mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne znaczenie. Podstawowy wymiar pozytywny tworzy oczywiście ekonomiczny (surowcowy, transportowy, wypoczynkowy) potencjał morza. Negatywny wymiar oddziaływania czynnika morskiego objawia się natomiast w jego żywiołowej (niebezpiecznej i nieprzewidywalnej) naturze (Janiszewski 1988: 11). Uwidacznia się to szczególnie wyraźnie w obrębie działalności (zawodów) bezpośrednio związanych z morzem, a w szczególności – w rybołówstwie (Dulczewski 1966: 122). Morze stanowi dla rybaka środowisko niebezpieczne i przynajmniej częściowo nieprzewidywalne, co manifestuje się zarówno w trudnej do przewidzenia i zaplanowania wielkości połowów, jak i w nieznannej, uzależnionej właśnie od sukcesu połowowego, wysokości pensji (Nikołajew 2000: 106). Morze tworzy także nieprzewidywalne środowisko pracy dla drugiego głównego zawodu bezpośrednio związanego z morzem – dla marynarzy. Praca marynarzy jest jednak bezpieczniejsza niż praca rybaków, a wysokość wynagrodzenia jest znana z góry, gdyż jest niezależna od czynników przynajmniej częściowo losowych, jakimi dla rybaków jest wielkość połowów.

Wyróżnienie morza ze środowiska naturalnego jako głównego czynnika kształtującego rzeczywistość społeczną zachęca do pytań o znaczenie i sensowność analogicznego wyróżniania innych elementów naturalnych, wpływających na życie ludzi. Tak jak morze wpływa na organizm (1) i psychikę ludzką (2), oddziałuje na życie gospodarcze (3) i procesy demograficzne (4) oraz stanowi naturalną granicę (5), tak istotna jest także dla życia społecznego „granica” górska i góry jako takie czy też bliskość dużych kompleksów leśnych. W obu tych przypadkach można wskazać (wykazać) proces oddziaływania komponentu przyrodniczo-geograficznego na organizację życia społecznego. Zasadne jest tu także

mówienie o kulturze „góralskiej” czy nawet o „leśnych” komponentach kultury. Stąd blisko już do kłopotliwego pytania, na które nie będziemy jednak w tym tekście odpowiadać, czy akceptując socjologię morską nie powinno się także wyodrębnić kolejnych subdyscyplin, takich jak socjologia „górska” lub „leśna”.

Wracając do głównego nurtu rozważań, zauważyć należy, że w każdym z omówionych przypadków uwypuklenie czynnika naturalnego przywodzi na myśl determinizm geograficzny (Szczepański 1961: 210). Nie może on być jednak w pełni utożsamiany z koncepcją marynizacji, co stanowi jej pewną teoretyczną zaletę, gdyż kładzie ona większy nacisk na samą aktywność człowieka (czynnik II wyróżniony na diagramie 1.), która jest wprawdzie uwarunkowana czynnikiem geograficznym, ale zwrotnie kształtuje także czynnik naturalny (Janiszewski 1988: 7–8). Morze stanowi tu pewne tło dla szczególnej aktywności ludzkiej. Nadrzędny jest zatem społeczny, a nie geograficzny charakter omawianej koncepcji.

Zgodnie z koncepcją marynizacji, znaczenie **czynnika morskiego (I)** jako specyficznego środowiska naturalnego, szczególnie w jego negatywnym wymiarze, ulega stopniowemu ograniczeniu. Ograniczenie negatywnych skutków bliskości morza warunkuje rozwój technologiczny, przekładający się na skuteczniejsze opanowanie przyrody (Janiszewski 1992: 36). Dodać należy, że w obecnych czasach widzimy także ograniczenie znaczenia pewnych pozytywnych aspektów bliskości morza, wynikających chociażby z wyeksploatowania zasobów morskich (połowowych) oraz zmiany w świadomości ekologicznej, redefiniującej rozumienie postępu. Skuteczniejsza eksploatacja nie tylko nie jest dzisiaj tożsama z postępek, lecz także może być rozumiana w kategoriach degradacji środowiska i utożsamiana z regresem.

Większe znaczenie dla kształtowania specyficznego (morskiego) charakteru kultury (i struktur społecznych) ma czynnik drugi, **społeczno-kulturowy (II)** procesu marynizacji (Janiszewski 1992: 37), czyli taka aktywność ludzka, która jest albo bezpośrednio, albo przynajmniej pośrednio związana z morzem. W szczególności chodzi o aktywność ludzi morza (rybaków i marynarzy) w aspekcie zawodowym (ekonomicznym) (Janiszewski 1988: 8–9). W ten sposób kategorie te (rybacy i marynarze) zostają w koncepcji marynizacji wyraźnie wyróżnione. Wskazana zawodowa aktywność nie wyczerpuje jednak pola społecznego, wyznaczonego przez drugi czynnik marynizacji. Poza aktywnością ekonomiczną istotny jest tu bowiem cały zbiór innych rodzajów działalności, pozostających w związku z morzem i obszarem nadmorskim (por. diagram 1.). Przykładem może być tu aktywność kulturalna czy naukowa. Wpływ omawianego czynnika społeczno-kulturowego, a więc aktywności ludzkiej związanej z morzem, zgodnie z koncepcją marynizacji ma ulegać wzmocnieniu, co będzie miało znaczenie podczas realizacji całego procesu marynizacji.

Trzecim komponentem, istotnym dla rozumienia koncepcji marynizacji, jest relacja między strukturą społeczną i kulturą. Warto w tym miejscu przywołać

klasyczną teorię strukturalno-funkcjonalną. W systemowej teorii Talcotta Parsonsa system kultury jest w tym znaczeniu nadrzędny, że reguluje system społeczny (stanowi dla niego źródło informacji). W przypadku koncepcji marynizacji pierwotną rolę odgrywa struktura społeczna (system społeczny), mający wpływ na ukształtowanie się specyficznej kultury, tj. kultury morskiej. Aby to zobrazować, w legendzie diagramu 1. wyróżniono obszar strukturalny (punkty 1–6) i wymiar kulturowy (punkty 7–10). Zgodnie z koncepcją marynizacji, aktywność ludzka w środowisku morskim zostaje zatem pierwotnie ustrukturyzowana, co prowadzi następnie do ukształtowania różnych komponentów kultury morskiej. Koncepcja marynizacji jest więc ideą czysto socjologiczną.

Przedstawiony proces marynizacji należy traktować jako pewną siatkę analityczną (ujęcie modelowe) – w rzeczywistości społecznej oba czynniki (czynnik społeczno-strukturalny i kulturowy) przeplatają się i wzmacniają wzajemnie w procesach instytucjonalizacji oraz internalizacji. Płynność tego procesu sprawia zatem, że trudno mówić o faktycznej nadrzędności któregoś z tych czynników.

3. Koncepcja marynizacji – wymiar empiryczny

Koncepcja marynizacji, pojawiając się w obrębie socjologii, a więc w ramach nauki empirycznej, wymagała oczywiście pewnego „wsparcia”, opartego na doświadczeniu badawczym. W latach 1986–1990 prowadzono szereg analiz empirycznych, ukierunkowanych na wzmocnienie i rozwinięcie omawianej koncepcji. Warto tu podkreślić istnienie kilkunastoletniego dystansu czasowego, dzielącego teorię i empirię (okres oddzielający pojawienie się samej koncepcji i wdrożenie usystematyzowanych badań nad procesem marynizacji). Rozdźwięk czasowy i zmiany, które zaszły w Polsce między początkiem lat 70. i końcem lat 80. nie sprzyjały pełnej weryfikacji koncepcji marynizacji. Wzrost znaczenia morza i jego wpływu na życie społeczne byłby bowiem zdecydowanie łatwiejszy do wykazania, o czym pisaliśmy już wcześniej, we wcześniejszych, powojennych latach. Później wpływ ten, przynajmniej w niektórych aspektach, nie tylko nie został wzmocniony, lecz także był wręcz ograniczony. Zmieniła się w tym czasie np. skala połowów dalekomorskich (ciekawych z perspektywy socjologicznej, istotnych w kontekście struktury rybołówstwa). Jako rekordowy pod względem ilości złowionych ryb wskazuje się rok 1975. Później, ze względu na problemy z dostępem do atrakcyjnych akwenów połowowych, wielkość połowów dalekomorskich systematycznie spadała (Z i e - z i u l a, P a w l a k 2004: 10–11).

Wracając do głównego nurtu rozważań, a mianowicie problematyki (praktyki) badawczej, związanej z koncepcją marynizacji, należy zauważyć, że skupiała się ona, w dużej mierze, na takich zagadnieniach, jak:

– wpływ marynizacji na przemiany struktury społecznej (pozycja zawodów bezpośrednio i pośrednio związanych z morzem w strukturze społecznej; dystrybucja dóbr materialnych i prestiżu w obrębie tych kategorii) (D u r k a 1991: 23–41);

– przemiany w pełnieniu ról w mikrostrukturach społecznych w wyniku oddziaływań procesu marynizacji (J a n i s z e w s k i 1991a: 15–16);

– charakterystyka rodzin morskich i sposobu ich funkcjonowania (cykliczności pełnienia ról rodzicielskich przez ojca marynarza czy rybaka, charakterystyka doboru małżeńskiego, wpływ rozłąki na trwałość i funkcjonalność rodziny) (T h u r o w 1991: 43–56; M r z y g ł ó d 1991: 65–80; K a c z m a r c z y k - S o w a 1991: 81–100, N o w a k 1991: 134–152);

– cechy demograficzne ludzi morza (pochodzenie, wykształcenie), świadomość odrębności kategorii morskich itp. (N i k o ł a j e w 1991: 57–64).

W badaniach tych wielokrotnie porównywane były dwie kategorie zawodów, związanych z morzem, a mianowicie kategoria morska (tworzona przez marynarzy i rybaków) z kategorią „lądową”, tj. stoczniowcami i portowcami (J a n i s z e w s k i 1991c: 5–46). Porównania te prowadziły do wielu ciekawych wniosków (np. znaczenia rozłąki dla życia rodzinnego czy też roli pracy na morzu dla prestiżu marynarzy i rybaków). Z punktu widzenia charakterystyki procesu marynizacji zasadne byłoby także (zamiast konfrontowania zawodów bezpośrednio i pośrednio związanych z morzem) zestawianie zawodów morskich z podobnymi, choć niezwiązanymi z morzem. Uwzględniając niebezpieczny charakter pracy, wartościowe byłoby np. porównanie marynarzy z górnikami, a uwzględniając także podobną specyfikę pracy – stoczniowców z pracownikami przemysłu niezwiązanego z morzem.

4. Koncepcja marynizacji – wymiar metodologiczny

Konsekwencją zestawienia teoretycznej ramy marynizacji z wielokierunkowymi badaniami empirycznymi była próba systematyzacji metodologii badań nad omawianym procesem. Próby te związane były przede wszystkim z doбором właściwych wskaźników, obrazujących dynamikę procesu marynizacji. Zabieg ten nie był prosty głównie ze względu na dwie cechy omawianego procesu oddziaływania morza na życie społeczne:

– wieloaspektowość procesu marynizacji (marynizacja nie jest procesem jednowymiarowym), składającej się z szeregu mniejszych procesów, odnoszących się do różnych wymiarów życia społeczności nadmorskich (ekonomicznego, kulturowego, psycho-społecznego);

– marynizacja wiąże się i krzyżuje z wieloma innymi procesami (urbanizacją, industrializacją, ruchliwością społeczną itd.), a zjawiska wywołane procesem marynizacji wiążą się także z innymi równoległe przebiegającymi procesami (J a n i s z e w s k i 1992: 39).

Obie wskazane charakterystyki sprawiają, że przedstawienie satysfakcjonującej i wyczerpującej listy wskaźników natrafia na szereg metodologicznych problemów. Pierwsza z nich uzmysławia konieczność stosowania szeregu różnorodnych wskaźników (ekonomicznych, strukturalnych, demograficznych, kulturowych itp.). Żadna z tych sfer nie da się sprowadzić do jednego pomiaru (do jednego wskaźnika). Nie można np. opisać zmian w strukturze społecznej, określonych przez proces marynizacji, jednym czynnikiem (wskaźnikiem). Wskaźników tych musi być zatem całkiem pokaźna lista, a ich z konieczności ograniczony dobór będzie zawsze jedynie pewnym empirycznym uproszczeniem tego procesu.

Drugim problemem metodologicznym jest konieczność oddzielania zjawisk związanych z marynizacją od zjawisk pojawiających się na bazie innych procesów. Jako przykład podajmy tu zmiany dotyczące sposobów realizacji funkcji rodzinnych. Mogą one stanowić wynik oddziaływania czynnika morskiego (mogą więc być specyficznie „morskie”), ale mogą być także związane z powszechniejszym charakterem przemian, następujących w bardziej zamożnych rodzinach³.

Próba skonstruowania listy wskaźników marynizacji została podjęta w 1992 r. w pracy Janiszewskiego *Marynizacja jako nowa kategoria analizy przemian społecznych*. Poza wskazanymi wyżej problemami operacjonalizacji pojęcia marynizacji, autor przedstawił 35 wskaźników, umożliwiających charakterystykę tego szerokiego procesu. Uwzględniono tu m.in. takie wskaźniki jak:

- wzrost aglomeracji portowo-morskich,
- wzrost liczby ludności utrzymującej się z gospodarki morskiej,
- stopień identyfikacji społecznej w regionie nadmorskim,
- tworzenie się i zmiany stylu życia w społecznościach morskich,
- zmiany w strukturze, organizacji i funkcjach rodziny ludzi morza itp. (Janiszewski 1992: 40–43)⁴.

Wszystkie z wyszczególnionych wskaźników wymagałyby, w kontekście analizy procesu marynizacji, bardziej pogłębionej analizy. Wyższy poziom identyfikacji społecznej w regionie nadmorskim może być np. spowodowany większymi środkami przeznaczanymi przez władze lokalne na promocję danej miejscowości (większymi niż w miejscowościach nieposiadających turystycznego charakteru). Czynnikiem morski byłby tu zatem powiązany z wyższym poziomem identyfikacji, gdyż mobilizowałby władze do wyższych nakładów na promocję miejscowości. Wyjaśniając to zjawisko, należałoby jednak zaznaczyć, że w rzeczywistości podstawowy jest turystyczny charakter miasta, a nie fakt położenia nad samym morzem.

³ Zawody bezpośrednio związane z morzem charakteryzowały się wyższymi dochodami niż przeciętna płaca w innych gałęziach przemysłu (Polańska 1965: 58).

⁴ Wskaźniki te, zgodnie z podstawowym założeniem koncepcji marynizacji, identyfikowałyby zjawisko marynizacji w momencie wzrostu znaczenia oddziaływania morza na życie społeczne.

5. Marynizacja czy „demarynizacja”

Zidentyfikowany proces marynizacji był bezpośrednio związany ze szczególnym okresem wzrostu znaczenia morza w powojennej Polsce. Szereg czynników, takich jak: wzrost demograficzny, zmiana granic po II wojnie światowej, rozwój technologiczny, sprzyjało dynamice tego procesu w okresie PRL-u. We współczesnej Polsce niektóre istotne czynniki przestały odgrywać (w kontekście procesu marynizacji) swoją pierwotną rolę; dodatkowo pojawienie się nowych (innych) zjawisk w znacznym stopniu ograniczyło znaczenie morza dla kształtowania się specyficznych społeczności lokalnych.

W pewnych obszarach możemy zatem dostrzegać obecnie symptomy innego procesu, przebiegającego wzdłuż linii od marynizacji do „demarynizacji”, rozumianego jako zanik znaczenia czynnika morskiego postrzeganego zarówno w kategoriach przyrodniczo-geograficznych, jak i aktywności ludzkiej, związanej z morzem. Przykładem takich zmian, niegdyś wpływających na proces marynizacji, dzisiaj zaś kształtujących proces odwrotny, jest rozwój technologiczny. Może on, oczywiście, przyczynić się do skuteczniejszej eksploatacji morza, wyrażającej się w bogatszym pozyskiwaniu surowców. To zaś ma znaczenie dla ekonomicznego wymiaru marynizacji. Z drugiej jednak strony wzrost efektywności, nadmierna eksploatacja zasobów morza, w zestawieniu z rozwojem świadomości ekologicznej, prowadzą do ograniczenia tej aktywności, co wyraża się np. w nakładaniu limitów połowowych i ograniczaniu floty rybackiej. Ograniczenia te mają szereg skutków, nie tylko o charakterze ekonomicznym, lecz także istotnych z perspektywy struktury społecznej czy kultury społeczności nadmorskich. Wpływają one bowiem na ograniczenie znaczenia kategorii zawodów, bezpośrednio związanych z morzem w nadmorskich społecznościach lokalnych.

Rola morza w wymiarze strukturalnym i kulturowym uległa zatem przynajmniej aspektowemu ograniczeniu. Zmiana ta, jak wskazaliśmy, manifestuje się bezpośrednio np. w redukcji floty rybackiej. Liczba kutrów rybackich w latach 2004–2013 zmniejszyła się o ponad 65% (z 398 do 139), liczba łodzi rybackich o 28,7% (odpowiednio z 976 do 696) (Nowaczyk 2014: 208). Ta celowa restrukturyzacja floty rybackiej była zatem na tyle skuteczna (co obrazują przytoczone wartości), że musiała ograniczyć w sposób wyraźny wpływ i znaczenie rybołówstwa na funkcjonowanie nadmorskich społeczności lokalnych. Zmniejszyło się więc w tym wymiarze także społeczno-kulturowe znaczenie morza.

Analiza następującego obecnie procesu „demarynizacji” (czy może, mówiąc ściślej, przemian w ramach aspektowego nakładania się procesów marynizacji i demarynizacji) wykracza oczywiście poza ramy tego artykułu. W celu zobrazowania wskazanych zmian warto przedstawić jednak jeszcze jeden przykład. Będą to zmiany w obrębie pracy na statku dalekomorskim.

Tabela 1. Charakterystyka statku (jako środowiska pracy) w okresie kształtowania się teorii marynizacji a stan obecny. Specyfika pracy w zawodach bezpośrednio związanych z morzem

Statek jako miejsce pracy z okresu powstawania koncepcji marynizacji (1971)	Statek z perspektywy badań współczesnych (2011–2012) ⁵
1	2
Zespołowy charakter pracy na statku ⁶ .	Indywidualny charakter pracy.
Stałe zagrożenie ze strony przyrody – zmuszające ludzi do wzajemnej pomocy i solidarności.	Brak zagrożenia – przyroda opanowana.
Stosunkowo niewielkie liczebnie załogi statków.	Dalsze ograniczenie liczebności załóg spowodowanych czynnikami ekonomicznymi (ograniczeniem kosztów pracy).
Ograniczona przestrzeń statku narzucająca bliskie i bezpośrednie styczności międzyludzkie.	Ograniczona przestrzeń fizyczna; wzrost znaczenia przestrzeni wirtualnej; ograniczenie bliskich i bezpośrednich styczności międzyludzkich między załogantami.
Izolacja rekompensowana intensyfikacją kontaktów wzajemnych.	Izolacja rekompensowana intensyfikacją kontaktów z „łędem” za pośrednictwem nowoczesnych technologii (kosztem kontaktów ze współpracownikami).
Rybaczy – „polowanie na rybę” (hazard) wzbudzające silne, wspólne emocje (przeżycia o charakterze zbiorowym). Marynarze – długie postoje w portach w trakcie wyładunku; możliwość wspólnego zwiedzania miast portowych.	Ograniczenie znaczenia rybołówstwa – wzrost znaczenia transportu morskiego. Praca marynarza (w przeciwieństwie do pracy rybaków) jest przewidywalna; znana jest np. wysokość wynagrodzenia. Skrócenie czasu pobytu w porcie. Znaczne ograniczenie przeżyć o charakterze zbiorowym.

⁵ Charakterystyka oparta na ilościowych i jakościowych badaniach przeprowadzonych w latach 2011–2012 przez autora tekstu i Agnieszkę Kołodziej-Durnaś.

⁶ Wskazane przesunięcie (od pracy zespołowej do pracy indywidualnej) wynika po części ze zmiany perspektywy badawczej wywołanej przekształceniami w obrębie struktury zawodów morskich. Wcześniejsze badania socjologiczne prowadzone były często wśród rybaków dalekomorskich, gdzie dominował, związany ze specyfiką połowu dalekomorskiego, zespołowy charakter pracy. Ze względu na upadek polskiego rybołówstwa dalekomorskiego współczesne badania (zasygnalizowane w powyższym przypisie) musiały skupić się na drugiej kategorii zawodowej (bezpośrednio związanej z morzem) – na marynarzach. Z badań tych wyłonił się obraz pracy na morzu, jako pracy wysoce zindywidualizowanej. Zmiana ta (od pracy zespołowej do pracy indywidualnej) wiąże się także z procesem „ekonomizacji” pracy na morzu. Proces ten obejmuje ograniczanie liczby załogi na statku, co ma bezpośredni wpływ na zmniejszenie „potencjału” kontaktów społecznych w tym środowisku pracy. Istotnym czynnikiem jest tutaj także rozwój techniczny i technologiczny, który zarówno w obszarze pracy (także na statkach rybackich) jak i w ramach czasu wolnego sprzyja indywidualnej aktywności.

Tabela 1 cd.

1	2
Funkcjonowanie w instytucji totalnej (pod pewnymi względami podobnej do więzienia) – z jasno wyznaczonymi granicami oraz określoną dyscypliną.	Utrzymane granice o charakterze fizycznym. W przypadku marynarzy granice wzmocnione w wymiarze fizycznym przez krótsze postoje w portach i osłabione przez możliwość komunikacji z bliskimi – kontakt telefoniczny, internetowy.
Dolegliwości fizyczne związane z pracą na morzu – choroba morską, celibat, rozłąka. Na statkach rybackich w trakcie połowu – bardzo ciężka praca fizyczna, często w niesprzyjających warunkach pogodowych.	Ograniczenie skali rybołówstwa związanego z największym niebezpieczeństwem i znaczeniem (uciążliwością) niekorzystnych warunków atmosferycznych. Utrzymanie części dolegliwości fizycznych.

Źródło: opracowanie na podstawie artykułu Janiszewski 1971: 126 i badań własnych, prowadzonych z A. Kołodziej-Durnaś w latach 2011–2012.

Jak widać, wskazane zmiany przyczyniły się do ograniczenia znaczenia morza w określaniu odmiennej specyfiki pracy. Praca na statku jest nadal inna od pracy na lądzie, ale szereg zmian sprawia, że jest ona obecnie bardziej do niej zbliżona niż praca na morzu z lat 70. Morze nie jest już żywiołem, z którym należy walczyć – praca na morzu jest uznawana za bezpieczną; zmniejszył się też wspólnotowy charakter życia na morzu, zarówno w wymiarze zawodowym, jak i w aspekcie towarzyskich relacji po pracy. Życie na statku przypomina teraz w większym stopniu fabrykę z wyraźnie wydzielonymi godzinami pracy i czasem indywidualnego wypoczynku. Zmiany te to tylko jeden z wielu przykładów „zjawiska demarynizacji”, osłabiającego znaczenie morza dla budowania specyficznego, morskiego właśnie, świata społecznego.

Koncepcja marynizacji wpisuje się w klasyczny schemat myślenia naukowego, przebiegającego wzdłuż linii: zmienne wyjaśniające – zmienne wyjaśniane. Bliskość morza staje się tu zmienną niezależną wyjaśniającą jednostkowe i zbiorowe życie ludzi z nim związanych. Morze oraz sam proces marynizacji pozostają istotne dopóty, dopóki określają (wyjaśniają) społeczno-kulturowe aspekty życia. Wraz z aspektowym ograniczeniem tego wpływu pod znakiem zapytania staje nie tylko sama koncepcja marynizacji, lecz także, zgodnie z związanymi z nią nadziejami, status socjologii morskiej jako odrębnej dyscypliny socjologicznej. Morze, w koncepcji marynizacji, widziane jest zatem z „drugiej linii”, z perspektywy skuteczności oddziaływań na działających aktorów.

Pewną alternatywę dla takiego podejścia mogłaby stanowić szersza, posthumanistyczna perspektywa (Hoły-Łuczaj 2014: 46–51), rozszerzająca spektrum istotnych aktorów także poza ludzi. Morze stałoby się wtedy, tak jak w teorii aktora-sieci (Abriszewski 2007: 120), aktywnym i równorzędnym aktorem,

a jego badanie wymagałoby rekonstrukcji sieci, w których „morze działa”, w których jest obecne. Takie rozszerzenie perspektywy (Rancew-Sikora 2010: 135) zniosłoby ograniczenia (empiryczne limitacje) samej teorii marynizacji. Morze jako działający aktor w ramach poszczególnych sieci nie traci znaczenia, jest stale obecne. Perspektywa ta nie byłaby jednak drogą do ukonstytuowania się socjologii morskiej jako jednej z socjologii szczegółowych. W takim też kontekście nie stanowi ona skutecznej alternatywy dla socjologicznych badań nad problematyką morską.

Bibliografia

- Abriszewski K. (2007), *Teoria aktora-sieci Bruno Latoura*, „Teksty Drugie”, nr 1–2, s. 113–126.
- Dulczewski Z. (1966), *Z badań nad rybakami morskimi*, „Rocznik Koszaliński”, nr 2, s. 122–131.
- Durka W. (1991), *Klasyfikacja zawodów morskich według pozycji społeczno-ekonomicznej*, [w:] L. Janiszewski (red.), *Ludzie morza i ich rodziny w procesie przemian*, MB Poligrafia, Szczecin, s. 23–41.
- Hoły-Luczaj M. (2014), *Posthumanizm. Między metafizyką a etyką*, „Kultura i Wartości”, nr 3 (11), s. 45–61.
- Janiszewski L. (1971), *Socjologiczne badania nad ludźmi morza*, „Studia Socjologiczne”, 4 (13), s. 123–147.
- Janiszewski L. (1988), *Marynizacja. Przyczynek teoretyczny*, „Roczniki Socjologii Morskiej”, T. IV, s. 5–14.
- Janiszewski L. (1989), *Marynizacja jako kategoria teoretyczna i jako proces społeczny*, „Przełęcz Zachodni”, nr 5–6 (252), s. 267–283.
- Janiszewski L. (1991a), *Badania nad przemianami w zbiorowościach ludzi morza*, [w:] L. Janiszewski (red.), *Ludzie morza i ich rodziny w procesie przemian*, MB Poligrafia, Szczecin, s. 7–21.
- Janiszewski L. (1991b), *Morskie społeczności lokalne – propozycja badań socjologicznych*, [w:] L. Janiszewski, R. Woźniak, *Morskie społeczności lokalne. Teoria i empiria*, Szczecin, s. 3–29.
- Janiszewski L. (1991c), *Wewnętrzne zróżnicowania kategorii zawodowych ludzi morza i ich rodzin w aspekcie nierówności społecznych – ujęcie porównawcze*, [w:] red. L. Janiszewski, A. Sosnowski, *Kategorie zawodowe ludzi morza a rodzina*, Szczecin, s. 5–46.
- Janiszewski L. (1992), *Marynizacja jako nowa kategoria analizy przemian społecznych*, „Studia Sociologica”, nr 3, s. 33–46.
- Kaczmarczyk-Sowa M. (1991), *Przebieg i społeczno-kulturowe determinanty konfliktów małżeńskich w rodzinach pracowników gospodarki morskiej*, [w:] red. L. Janiszewski, *Ludzie morza i ich rodziny w procesie przemian*, MB Poligrafia, Szczecin, s. 81–100.
- Mrzygłód H. (1991), *Dobór małżeński w rodzinach pracowników gospodarki morskiej w procesie przemian*, [w:] L. Janiszewski (red.), *Ludzie morza i ich rodziny w procesie przemian*, MB Poligrafia, Szczecin, s. 65–80.
- Nikołajew J. (1991), *Z badań nad strukturą społeczno-demograficzną zbiorowości pracowników morskich i ich rodzin*, [w:] L. Janiszewski (red.), *Ludzie morza i ich rodziny w procesie przemian*, MB Poligrafia, Szczecin, s. 57–64.
- Nikołajew J. (2000), *Spoleczne uwarunkowania pracy rybaków dalekomorskich zatrudnionych u armatorów zagranicznych*, „Roczniki Socjologii Morskiej”, T. XII, s. 103–107.

- Nowaczyk P. (2014), *Konsekwencje redukcji floty łodziowej dla rybaków Zalewu Szczecińskiego*, [w:] B. Matłowski, K. Piasecki (red.), *Tradycyjne rybolówstwo łodziowe w regionie zachodniopomorskim po 1945 roku*, Minerva, Szczecin, s. 205–221.
- Nowak A. (1991), *Rozwody w rodzinach pracowników gospodarki morskiej*, [w:] L. Janiszewski, A. Sosnowski (red.), *Kategorie zawodowe ludzi morza a rodzina*, Szczecin, s. 134–152.
- Polańska A. (1965), *Zawód rybaka morskiego w Polsce*, Wydawnictwo Morskie, Gdynia.
- Rancew-Sikora D. (2010), *Spoleczno-symboliczne znaczenie morza*, „Studia Socjologiczne”, nr 3 (198), s. 133–161.
- Szczepański J. (1961), *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Thurow R. (1991), *Funkcje ekonomiczne rodzin pracowników gospodarki morskiej*, [w:] L. Janiszewski (red.), *Ludzie morza i ich rodziny w procesie przemian*, MB Poligrafia, Szczecin, s. 43–56.
- Zięziula J., Pawlak E. (2004), *Polskie rybolówstwo dalekomorskie w okresie transformacji (1990–2000)*, Polska Akademia Nauk, Gdańsk.

Arkadiusz Kołodziej

OUTLINE OF THE CONCEPT OF MARINIZATION

Summary. The paper presents the concept of marinization introduced by Ludwik Janiszewski. This concept was developed in sociology in the 70s, 80s and 90s of the last century. The concept depicts the influence of the sea on the life of coastal communities, on the development of specific social structure and marine culture. The concept of marinization was specified in three basic scientific dimensions. In the theoretical dimension, particularly important one, for this concept, it was to distinguish two main factors influencing the process and determine the direction of the relationship between the individual components of this process. In terms of empirical issue researchers' efforts were focused on measuring the impact of the marine environment in various aspects of social life. In the methodological dimension the problem of constructing a list of indicators that adequately reflect this complex phenomenon proved to be particularly important. The article discusses the aforementioned dimensions of the concept of marinization. The text also includes a question about the validity of assumptions about the growing influence of the sea on social life. The apparent reduction of this impact (eg. a significant reduction in deep-sea fishing or Baltic fishing) suggests the question of the timeliness of this concept.

Keywords: the concept of marinization, social process, maritime sociology, sailors, fishermen, local communities.